

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan 000717-(1-30) Envanter Numaralı Kur'an-ı Kerîm Cüzlerinin Tezyinat Açısından İncelenmesi

Investigation of The Qur'an Juzs in terms of Illumination and Binding with Inventory Numbers 000717-(1-30) Protected in the Central Library of The Presidency of Religious Affairs

Ummuhan KAÇAR¹, Muhammet BİLGEN²

Özet

¹Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, Türkiye.

²Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu, Türkiye.

ORCID:

U.K. : 0000-0002-7746-3869

M.B. : 0000-0002-9132-3950

Corresponding Author :

Ummuhan KAÇAR

Email:

ummuhanakar@gmail.com

Citation: Kaçar, U. ve Bilgen, M. (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan 000717-(1-30) envanter numaralı Kur'an-ı Kerîm cüzlerinin tezyinat açısından incelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (2), 326-341.

Submitted: 20.03.2020

Accepted: 12.04.2020

Ülkemizdeki yazma eserler müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. En çok istinsah edilen eserler arasında Kur'an-ı Kerîm nüshaları ilk sıralarda yerini almaktadır. Kütüphanelerde eserlerin görüntüleri, dijital ortama aktarılarak araştırmacıların hizmetine sunma çalışmaları yaygınlaşarak devam etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan yazma eserlerin kataloglama işlemi tamamlanarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu kütüphanedeki 000717-(1-30) envanter numaralı Kur'an-ı Kerîm cüzlerinin cilt ve tezhipleri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. İncelenen Kur'an-ı Kerîm her biri ayrı ciltlenmiş otuz adet cüzden müteşekkildir. Cüzlerin cilt ve tezhipleri; üslup, dönem, işçilik, motif, renk, kompozisyon ve desen tasarımı açısından incelemeleri yapılmıştır. Elde edilen veriler değerlendirilerek desenlerin analiz çizimleri yapılmıştır. İstinsah tarihi belli olan, Kur'an-ı Kerîm cüzlerinin cilt ve tezhiplerinin döneminin özelliklerini yansıtmayı yansıtmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre çalışmada incelenen Kur'an cüzlerinin cilt ve tezhip tezyinatının XIX. yüzyıl dönem tezyinat özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır. İlave olarak çalışmada; Kur'an-ı Kerîm cüzlerinin cilt süslemeleri ve tezhiplerinin desen, renk, motif ve üslupsal özelliklerinin değerlendirilerek, belgelenmesi de sağlanmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tezhip, Yazma Eser, Tezyinat, Cilt, Kur'an-ı Kerîm.

Abstract

Manuscripts in our country are kept in museums, libraries and private collections. Among the most rewritten manuscripts, the Holy Qur'an ranks first. Manuscripts in the libraries are being transferred to the digital environment, and efforts to present them to the service of researchers are becoming widespread. The cataloging process of manuscripts within the Presidency of Religious Affairs was completed and presented to the service of researchers. The binding and gilding of the Holy Qur'an manuscripts, numbered 000717-(1-30) in this library, constitute the subject of this study. The examined Holy Qur'an is composed of thirty pieces, each bound separately. An analysis of the workmanship, motif, color, style, term and composition of the Juzs of the Quran binding and gilding was performed. The data obtained were analyzed and drawings of the patterns were made. The history of the

Holy Qur'an, which is known as the rewriting date, is examined to see whether it reflects the characteristics of the period of the binding and gilding. According to the findings obtained in the present study, the binding and gilding of the Qur'an Juzs have characteristics of XIX. century decoration. In addition, the aim of this study is to provide for the art community by examining the patterns, colors, motifs and stylistic features of the binding and gilding of the Holy Qur'an Juzs.

Keywords: *Gilding, Manuscript, Ornament, Binding, Qur'an.*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar inançları gereği, verdikleri değeri ifade etmek adına, kutsallarını bezeme ihtiyacı duymuşlardır. İslam dünyasında kutsal eserlerin başında, Kur'an-ı Kerîm gelmektedir. Kur'an'ın çoğaltılması kitap sanatlarının büyük ölçüde gelişmesine neden olmuştur. Değişik boyutlarda Kur'an yazmak, bezemek ve ciltlemek zaman içerisinde önemli bir sanat kolu haline gelmiştir (Taviloğlu, 1994: 11).

Kitap ve bünyesinde barındırdığı sanatlar; değerlerini, duygu ve düşüncelerini yansıtmak isteyen insan için önemli bir çalışma sahasını oluşturmaktadır. Bu açıdan geleneksel Türk sanatları içinde yer alan tezhip sanatında yüzyıllar boyunca kıymetli, nadide eserler verilmiştir. Zaman içinde gelişim gösteren bu sanat, bir araştırma alanı olarak da şüphesiz çok zengin örneklerle sahiptir. Bu alanda neredeyse her biri, başlı başına bir araştırma konusu olacak nitelikte eserler meydana getirilmiş ve bunlar birer hazine niteliğindedir. Ulusumuzun kültür ve bilgi birikiminin vesikaları olan bu eserler bilim, sanat ve kültür araştırmaları konusunda en güvenilir kaynakları oluşturmaktadır (Ünver, 2006).

Tezhip, "altın" anlamındaki Arapça "zeheb" kelimesinden türetilmiş olup "altınlamak" anlamına gelmektedir (Özönder, 2003: 198). Terim olarak anlamı ise, varak altın ve boya ile kâğıt veya kâğıt nevi malzeme üzerine yapılan süslemedir (Özen, 1985). Hat sanatı ile birlikte gelişme gösteren tezhip sanatı, başta Kur'an-ı Kerîm nüshaları olmak üzere; daha çok el yazması kitap tezyinatında karşımıza çıkmaktadır. Mushaf yazımında farklı hat çeşitlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak en yaygın görülen yazı çeşidi, nesih hattıdır (Serin, 2003: 73).

Mushaflarda; zahriye, serlevha, unvan sayfası, cüzbaşı, sûrebaşı, hatime (ketebe) sayfası, koltuk, beyne's sutür, gül ve durak adı verilen alanlar, tezyinat unsurları kullanılarak süslenir (Didinal, 1990: 36). Bezemede kullanılan temel malzeme; altın ve çeşitli renklerdeki boyalardır (Duran, 2012). Önceden hazırlanmış ve yüzeye aktarılmış olan desen, kıl fırça yardımıyla uygulanır. Yazma eserlerde yüzeyi aherlenmiş kâğıtlar kullanılır (Derman, 1968: 339). Bu kâğıtlar fırçanın yüzeyde hareketini kolaylaştırarak, kıvraklık kazandırır. Genellikle siyah is mürekkebi; yazma eserlerin yazımında, tezyinatında da tahrir çekiminde kullanılır (Derman, 1967: 105).

İlk Kur'an-ı Kerîmlerde tezhip, ayetleri ve sûreleri ayırmakta kullanılmıştır ve sayfa yatay olarak düzenlenmiştir (Aksu, 1992: 32). Büyük Selçuklular zamanında gelişmeye başlayan resim ve süsleme sanatları Anadolu Selçukluları ile Anadolu'ya taşınmıştır (Ersoy, 1988: 24). Türk tezhip sanatının gelişimi ve değişimi Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. XVIII. yüzyılda batının etkisine giren ve günümüzde levhalara taşınan bir gelişim süreci geçirmiştir.

Yazma eserlerin bilhassa Kur'an-ı Kerîmlerin cilt tezyinatına da her dönemde önem verildiği görülmektedir. XIX. yüzyılda klasik üslup cilt yapımının düşük işçilikli örnekleri devam ederken bunun yanında XVIII. yüzyılda batıdan gelen barok, rokoko tarzı motiflerin kullanıldığı ciltlerin yapımı rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Genel olarak klasik devir cilt kapaklarındaki esas şema olan şemse, köşebentler ve pervazlar önemini korumuş, stilize süslemenin yerini, realist çiçek ve yapraklar almıştır. Bu tarz motifler, deri üzerine fırça ile işlenmiştir (Arıtan, 1993: 557).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yazma eserler arasında en çok istinsah edilen Kur'an-ı Kerîm nüshaları, Türk tezhip sanatında; üslup, desen ve kullanım alanları konusunda, çeşitliliği yansıtan önemli kaynaklardır. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bulunan 000717-(1-30) envanter numaralı Kur'an-ı Kerîm cüzlerine ait cilt ve tezhiplerin; üslup, kompozisyon ve desen analizlerinin yapılması genel hatlarıyla çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan literatür taraması sonucunda, ulaşılan yayınların bir bölümü paylaşılmıştır:

Birişik (2002), "Kur'an" isimli makalede; Hz. Muhammed (sav)'e Cebraîl aracılığıyla indirilen âyetlerin bir araya getirilerek iki kapak arasına alınması, ilk nüshalarının hazırlanması ve diğer merkezlere gönderilmesi konuları detaylı olarak anlatılmıştır.

Ersoy (1988), "Türk Tezhip Sanatı" adlı kitabında kitap sanatlarımızdan birisi olan tezhip sanatının uzun ve köklü bir geçmişe sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Daha sonra tezhibin tanımı, nasıl yapıldığı, çeşitleri, tezhip sanatında kullanılan motifler ve terimler, tezhibin tarihçesi ve müzehhipler hakkında bilgiler sunmuştur.

Duran (2012), "Tezhip" adlı makalesinde, tezhip sanatının tanımı ve kullanım alanlarını sunmuştur. İlk Mushaflarda görülen bezemeler hakkında bilgiler vermiştir. Mushaflarda görülen; serlevha, zahriye, ketebe sayfaları, koltuk, satır arası, gül ve durak tezhipleri hakkında bilgiler vermektedir.

Tanıncı (2015), "Başlangıcından Osmanlıya Tezhip Sanatı" adlı çalışmasında; tezhip sanatının tarih içerisindeki değişim ve gelişimini detaylı olarak ele almıştır. Emevîler ve Abbasîler dönemine ait ilk Mushaflarda görülen bezemelerin yanı sıra, Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu, Osmanlı, Mağrib, Endülüs, İlhanlı, Memlûk, Muzafferîler, Celayirli, Timurîler, Türkmenler, Safevîler, Özbekler, Babürîler ve 20. yüzyılı da içine alan dönemlerde hazırlanmış Mushaflar hakkında bilgiler sunmaktadır.

Mahir (1992), "Topkapı Saray Kütüphanesi Kur'an Koleksiyonu" isimli eserde; Topkapı Sarayı Müzesi envanterinde bulunan Selçuklu ve Osmanlı toprakları üzerinde hazırlanmış VII. Yüzyıldan XIX yüzyıla kadar tarihlenen Mushaflardan oluşan koleksiyonun hat ve tezhipleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Derman (2010), "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi" isimli makalede; yazar Mushaflarda görülen tezhipli alanları tek tek ele almıştır. Zahriye, serlevha, hatime (ketebe) sayfası, başlık (sûrebaşı, cüzbaşı, konu başı), beyne's sûtur (satır arası), durak, gül ve koltuk tezhipleri tanım ve açıklamaları verilmiştir.

Tekin (2008), "Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Tezhip Sanatı" adlı tez çalışmasında batılılaşma döneminde Türk tezhip sanatının nasıl bir etkileşim ve değişimden geçtiğini örnek eserler üzerinden değerlendirmiştir. 1789'dan 1922'ye kadar olan tezhip örnekleri üzerinden işçilik, malzeme, kullanılan motifler, el yazması türleri ayırt edilmeden ele alınmıştır. Yazar bu çalışmayla dönem tezhibinin katalog çalışmasını gerçekleştirmeyi ve bu katalog çalışmasından elde edilen veriler ile batılılaşma sürecinin bütününde tezhip sanatının geçirdiği evreleri tespit etmeyi amaçlamıştır.

Taşkale (1994), "Tezhip Sanatının Kullanım Alanları" adlı yüksek lisans tezinde yazar, tezhip sanatının kullanıldığı alanları detaylı olarak açıklayarak ele almıştır.

Arıtan (1993), "Ciltçilik" adlı makalesinde, mecmua veya kitabın yapraklarının dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutulabilmesi için yapılan koruyucu kapağa cilt (cild) denildiği ve Arapça "deri" anlamına gelen bu ismin, genellikle ciltlerin bu işe en uygun malzeme olan deriden yapılması sebebiyle verildiğini ifade etmektedir. Çalışmasında ciltçiliğin tarihi, üslupları,

çeşitleri, mücellitler ve ciltçilik teşkilatı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca cilt yapımında kullanılan malzeme, teknik, cilt tezyinatı ve tarihçesine dair bilgiler sunmuştur.

3. YÖNTEM

Çalışma, nitel araştırma yöntemi doğrultusunda; literatür taraması ve örnek eserlerin tezhiplerinin incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Türk tezhip sanatının geçmişteki örnekleri gün yüzüne çıkarılarak bilim ve sanat camiasına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda literatür araştırmalarında tarihi değere sahip, tezyin edilmiş, el yazması Kur'an-ı Kerim nüshaları incelenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi yazma eserler bölümünde araştırma ve inceleme yapılmıştır. Çalışmanın evrenini Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan yazmalar, örneklemini ise 000717-(1-30) envanter numaralı 30 adet Kur'an-ı Kerim cüzleri oluşturmaktadır. Kur'an-ı Kerim cüzlerinin tezyinat analizinin yapılması, eserin döneminin yanı sıra kendi dönemindeki yeri ve öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Aynı zamanda elde edilen bilgiler ışığında ülkemiz yazma eser koleksiyonunun kayıt altına alınması hususunda da hizmet etmek hedeflenmiştir.

Çalışmada adı geçen kütüphane; yazma eserlerinin görsellerine, araştırma yapanlar için internet ortamında erişim hizmeti sunmaktadır. Kütüphanede Kur'an-ı Kerim nüshaları tek cilt halinde oldukları gibi cüzler halinde ciltlenmiş örneklerine de rastlanmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Kur'an-ı Kerim, cüzler halinde ciltlenmiş örneklerden biridir. Kur'an-ı Kerim cüzleri, hepsini bir arada tutan herhangi bir muhafazaya sahip değildir. Birbirinden bağımsız olarak ciltlenmiş her cüz "000717-1, ..., 000717-30" şeklinde farklı envanter numarasına sahiptir. Kütüphanede yapılan araştırma sonucunda, 000717-(1-30) envanter numaralı Kur'an-ı Kerim cüzleri; dönem, üslup, kompozisyon ve teknik özellikleri açısından tezyinatı değerlendirmeye alınmıştır. Cüzlerin tezhipli sayfalarının çizimleri (desen analizleri) eserin fotoğrafları üzerinden yapılmıştır. Desenin çözülemediği alanlar herhangi bir yanlışlığa sebep olmamak için çizilmemiş, boş bırakılmıştır. İnternet ortamından elde edilen fotoğraflardan verilerin anlaşılabilmesi durumunda, kütüphanede gerekli koruma tedbirleri alınarak cüzler yakından incelenmiştir. Bu çıplak gözle yapılan incelemede eserlerin bezemesinde kullanılan malzemenin (altın, bakır, gümüş, kâğıt, deri vb.), renklerin (siyah, bordo, kahverengi) ne olduğu ve nasıl uygulandığı (sıvama, yapıştırma) belirlenmeye çalışılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. 000717-(1-30) Envanter Numaralı Yazma Eserin Genel Özellikleri

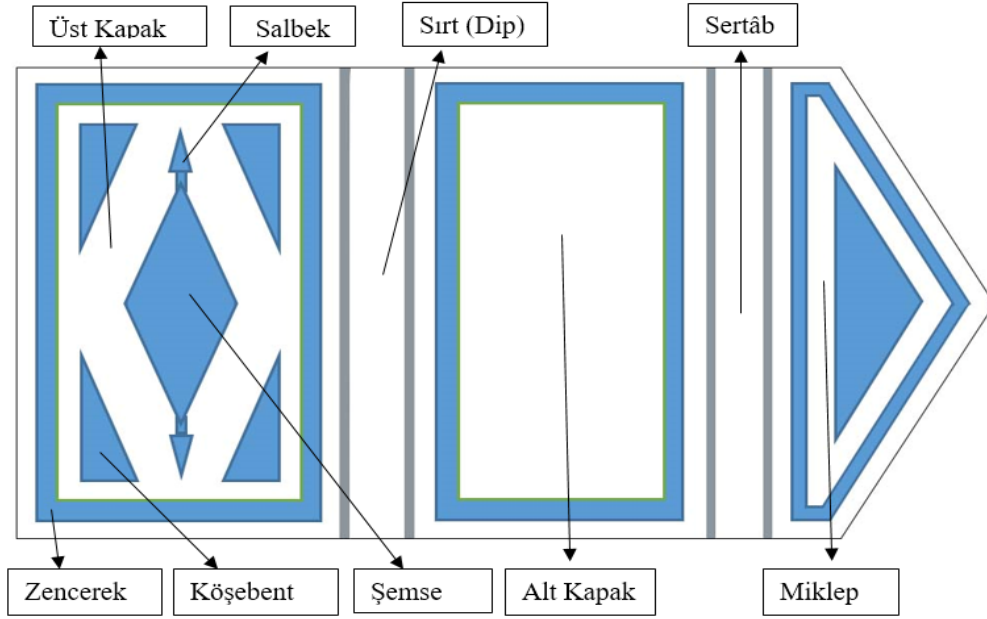
Çalışmada incelenen 1874 (H 1290) tarihli Kur'an-ı Kerim'in müstensihi Seyyid Ahmet Şükrî, istinsah yeri Tekfurdağı (Tekirdağ) olduğu **bilgileri**, 30. cüzün 24a varacağı ketebe sayfasında yazılıdır. Eser ayrı ayrı ciltlenmiş otuz adet cüzden meydana gelmiştir. 1, 2, 5, 6, 7, 8 ve 9. cüzün cilt bezemesinde salbek içinde "amelü Mustafa sene 13" yazmaktadır. Bu yazı nedeniyle eserin cildinin Mustafa isimli bir mücellid tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Buradaki on üç sayısı, kütüphane çalışanlarının da belirttiği üzere hicri bin üç yüz tarihini ifade etmiş olabileceği tahmin edilmektedir. 1300 tarihinin Arap rakamlarıyla (١٣٠٠) yazılışında, sonundaki iki adet noktanın olmayışı, kısaltma olarak yazılmış veya yıpranmaya bağlı olarak silinmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Her bir cüz, nesih hattı ile 11 satır ve 16-24 varak halinde, siyah is mürekkebiyle yazılıdır. Sarı renkli filigransız kâğıt kullanılmıştır. Eserin ölçüleri ise 240x180x7 mm, 170x120 mm'dir. Her bir cüzün zahriye sayfasında Bakara Sûresi 181. ayet yazılıdır. Ayrıca Halid Paşa'ya ait bir vakıf mührü ile Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi mührü yer almaktadır. Birinci cüzün zahriye sayfasında 10 Ağustos 1340 (M. 10 Ağustos 1924) tarihli bir vakıf kaydı da bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in birinci cüzünde 1b ve 2a varaklarında serlevha tezhibi yer alırken, diğer yirmi dokuz cüzün 1b varaklarında, yirmi dokuz adet cüzbaşı tezhibi

bulunmaktadır. Eserin her cüzünün sonunda olduğu gibi 000717-30 envanter numaralı cüzde de 23b varağında “Harem-i Nebevî'nin Şeyhi ve Medine-i Münevvere'nin Muhafızı Ferik (General) Askeri Saâdetli Seyyîd Hâlid Paşa Hazretlerinin vakfidır” yazılıdır.

4.2. 000717-(1-30) Envanter Numaralı Yazma Eserin Cilt Tezyinatının İncelenmesi

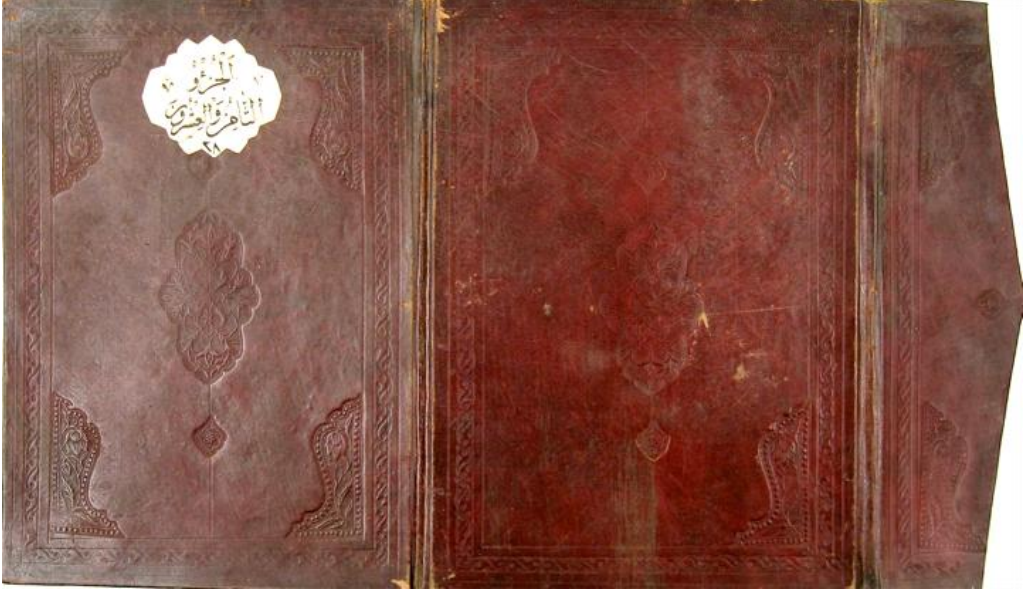
Kur'an-ı Kerîm cüzleri; bordo renkli, meşin kaplıdır. Soğuk baskı tekniğiyle hazırlanan eserin cilt ölçüleri 240x180x7 mm'dir. Cilt yüzeylerinde sıyrıklar ve yıpranmalar (çeşitli tahribatlar) görülmektedir. Cüzlerin ciltlerinin üst kaplarında, nohudi renk kâğıt zemin üzerine, cüz numaraları yazı ve rakam belirtilerek yazılmıştır. Çeşitli şemse formlarında hazırlanan bu bilgi kâğıtları, cildin üzerine yapıştırılmıştır.

Genel olarak cüzlerin cilt tezyinatında, kompozisyon şeması birbirine benzemektedir. Sadece kullanılan motiflerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Çalışmada incelenen cüzlerin kapları, klasik Osmanlı cilt üslubunu yansıtmaktadır. Klasik cildin bölümleri Şekil 1'de gösterilmiştir. Cilt tezyinatında; oval formlu şemse, salbek, köşebent ve bordür (pervaz), kullanılan tezyinî unsurlardır. On sekiz adet (000717-2, 000717-5, 000717-6, 000717-15, 000717-16, 000717-17, 000717-18, 000717-19, 000717-20, 000717-21, 000717-22, 000717-23, 000717-24, 000717-25, 000717-26, 000717-28, 000717-29 ve 000717-30 envanter numaralı) cüzün kap tezyinatında ortadaki şemsenin içine ¼ oranlı rumi ve hatayi grubu motiflerle hazırlanmış desen tasarımı görülmektedir (Şekil: 2, 2a). Köşebentlerde ise lale olduğu tahmin edilen yarı stilize bitkinin, hançer yapraklarla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Şemse ve köşebentlerin olduğu dikdörtgen bölümü, bordür çevrelemektedir. Miklep kısmında da bordür, köşebent ve salbek mevcuttur.

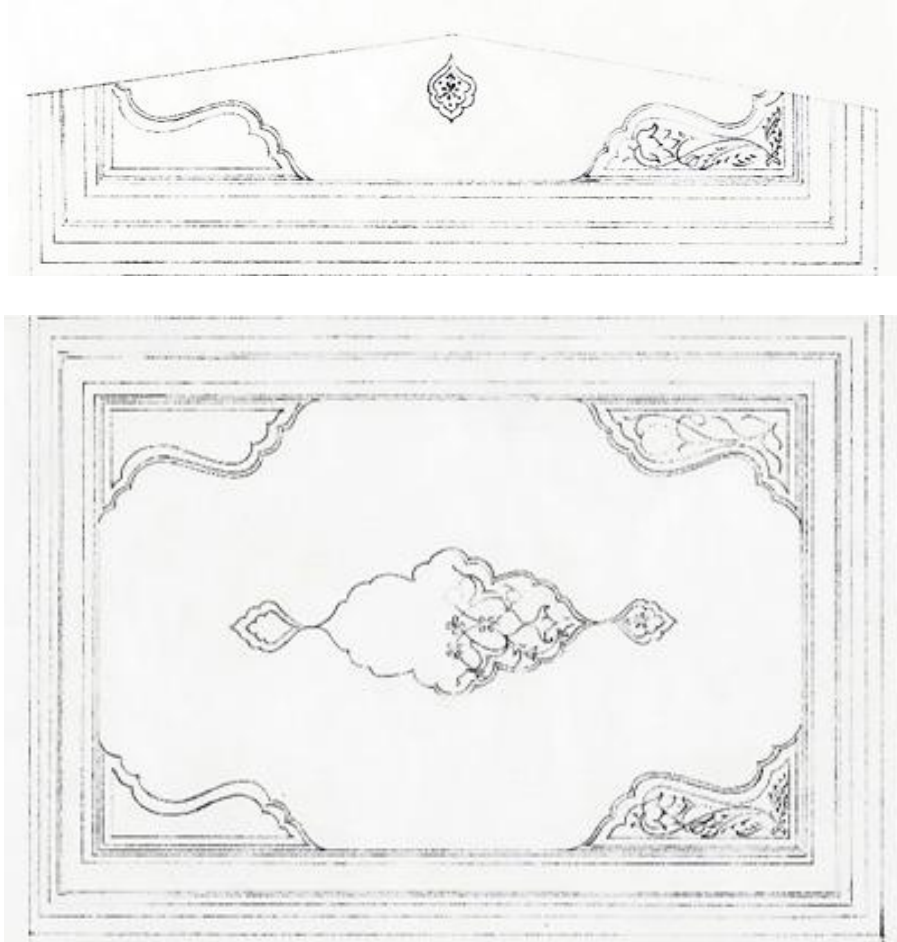

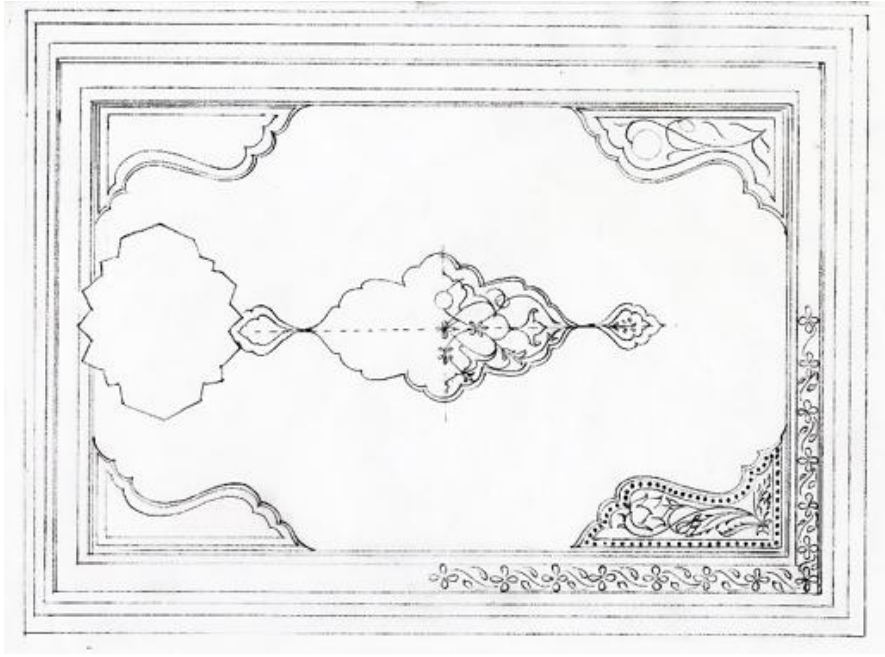
Şekil 1. Klasik cildin bölümleri

Kaynak: (Bilgen, Dilber ve Öztürk, 2017, s. 2273)

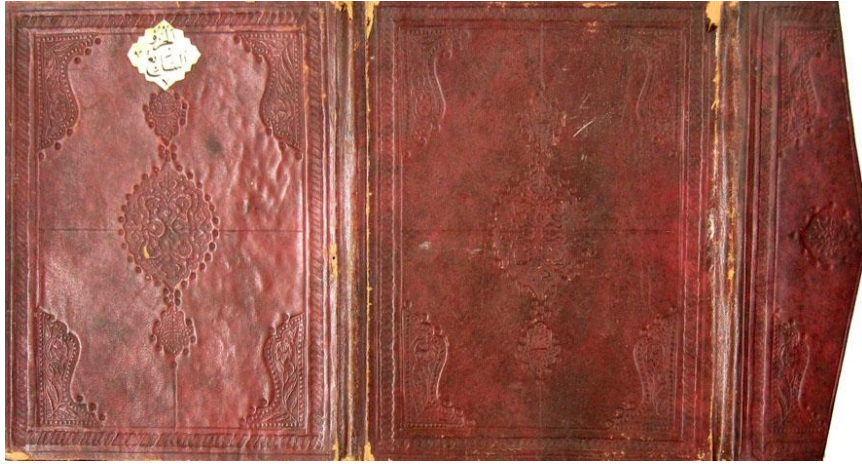
Şekil 2. 000717-28 envanter numaralı cüzün cildi

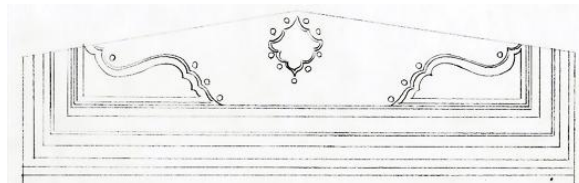

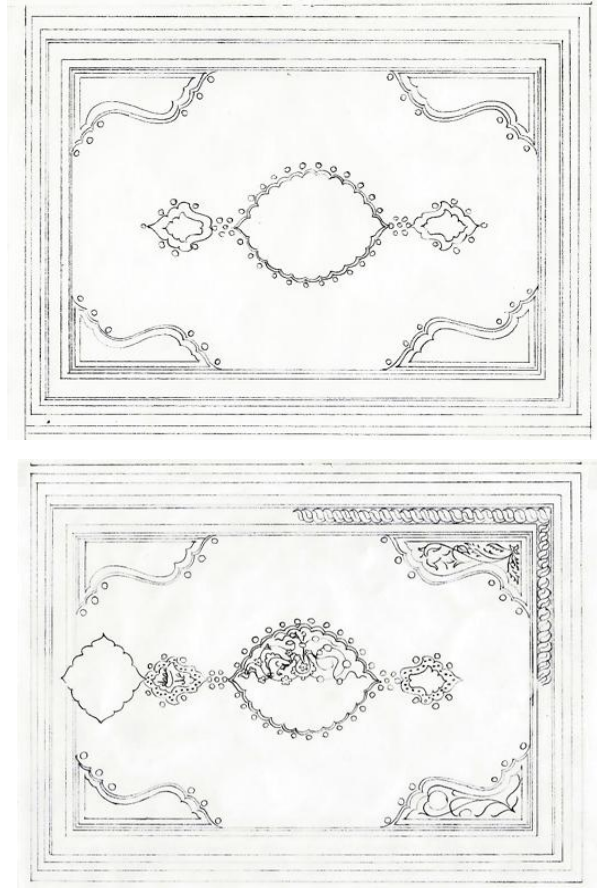
Şekil 2a. 000717-28 envanter numaralı cüzün cilt desen çizimi

Cüzlerin on adedinde (000717-1, 000717-7, 000717-8, 000717-9, 000717-10, 000717-11, 000717-12, 000717-13, 000717-14 ve 000717-27 envanter numaralı), üst ve alt kaplarında şemsenin içinde görülen bulut motifi, $\frac{1}{4}$ simetri oranlı kullanılmıştır. Diğer bezeme unsurları Şekil: 2'de verilen örnekle aynıdır (Şekil: 3, 3a).

Şekil 3. 000717-7 envanter numaralı cüzün cildi

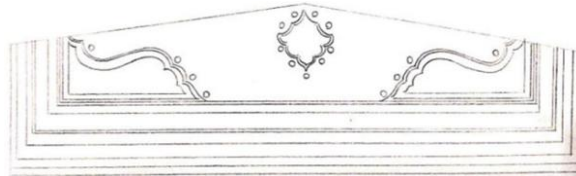

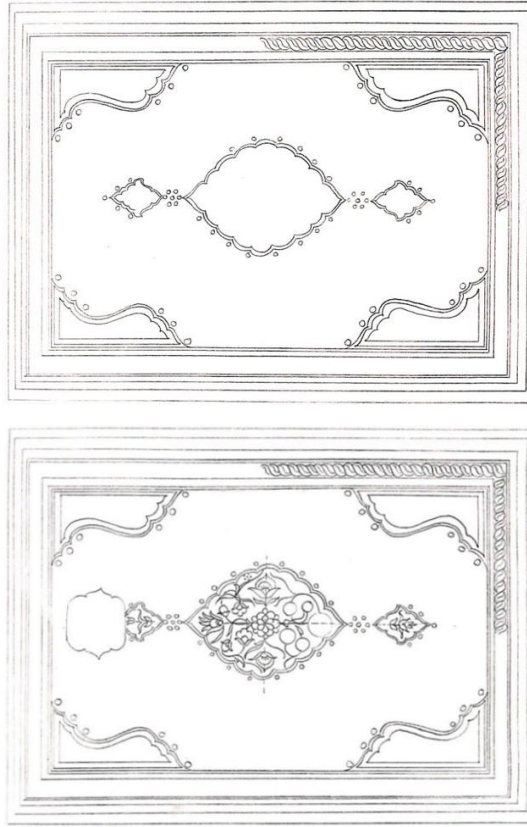
Şekil 3a. 000717-7 envanter numaralı cüzün cilt desen çizimi

000717-3 ve 000717-4 envanter numaralı cüzlerin cilt bezemesinde ise aynı kompozisyon şeması kullanılmasıyla birlikte şemse, salbek ve köşebentlerde yarı stilize motiflerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Şemsenin içinde kullanılan desenin çizimi yapılmıştır. Ancak eser üzerinden yapılan yakın incelemeye rağmen köşebentlerdeki desen net olarak görülememesi nedeniyle herhangi bir yanlışa sebep olmamak için çizimi yapılmamıştır (Şekil: 4, 4a).

Şekil 4: 000717-3 envanter numaralı cüzün cildi

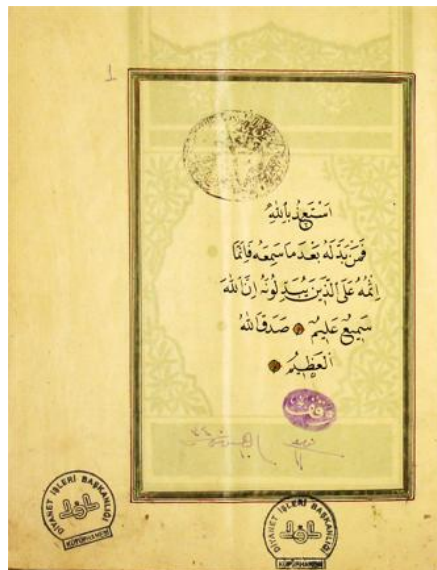

Şekil 4a. 000717-3 envanter numaralı cüzün cilt desen çizimi

4.3. 000717-(1-30) Envanter Numaralı Yazma Eserin Tezhiplerinin İncelenmesi

Mushaf tezyinatında görülen süslemelerden olan serlevha tezhibi, birinci (000717-1 envanter numaralı) cüzün başında yer almaktadır. Diğer yirmi dokuz cüzün başında ise yirmi dokuz adet cüzbaşı tezhibi bulunmaktadır. Cüzlerde, her varakta yazı alanının çevresine çekilen altın cetveller görülmektedir. İncelenen cüzlerin tamamında, 1a varağında zahriye sayfası yer almaktadır. Kalın altın bir cetveli takip eden, siyah ve kırmızı kuzulu cetvellerin sınırlandığı dikdörtgen alanda, Bakara sûresinin 181. ayeti yazılmıştır. Ayrıca sayfada vakıf mühürleri görülmektedir. Çalışmada incelenen Kur'an cüzlerinin zahriye sayfalarında tezyinat bulunmamaktadır (Şekil: 5).

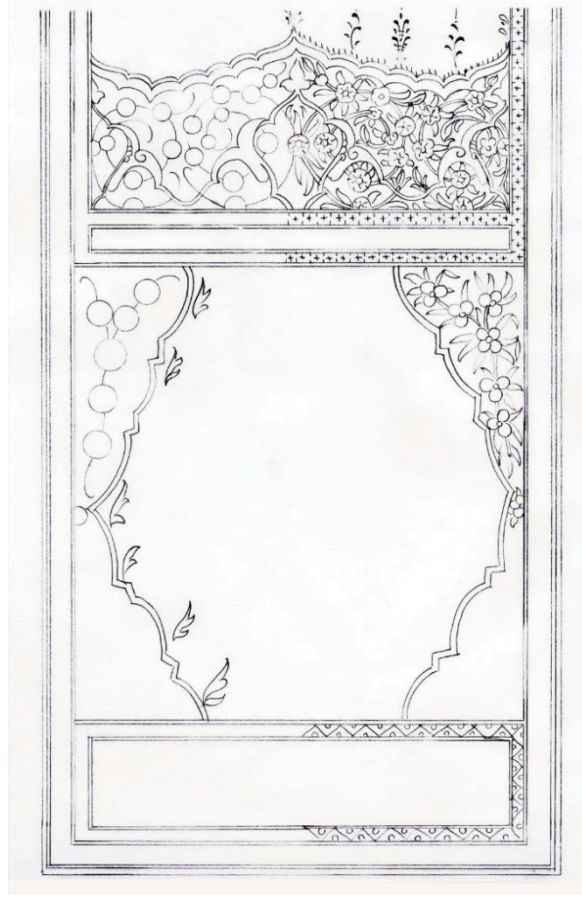
Şekil 5. 000717-1 envanter numaralı cüzün zahriye sayfası (v. 1a)

Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan 000717-(1-30) Envanter Numaralı Kur'an-I Kerim Cüzlerinin Tezyinat Açısından İncelenmesi

Mushaflarda Fatıha suresi ve Bakara suresinin ilk ayetlerinin yazıldığı sayfaya yapılan serlevha tezhibi, birinci cüzün 1b ve 2a varağında tam sayfa halinde yapılmıştır. Serlevha sayfasında ortadaki dikdörtgen yazı alanlarında, dört köşede üçgen formlu köşebentler altın renkli dendanlar ile sınırlandırılmıştır. Penç ve basit yapraklarla hazırlanan desen, lacivert zemine çalışılmıştır. Yazı alanı formunun bu şekilde tasarlanması, XIX. yüzyıl dönem karakterini yansıtmaktadır. Serlevhada yazı alanının altında ve üstünde altın zemin üzerine sûre bilgilerinin, beyaz üstübeç mürekkebi ile yazılmış olduğu görülmektedir. Üstteki yazı alanının çevresi ile taç bölümünün üç kenarı sarı renkli pervazla çevrelenmiştir. Pervaz üzerine yapılan çeşitli çizgisel süslemelerden (Biol, 2009: 184) olan "+" şekli, bordo renkle işlenmiştir. Taç bölümü, ¼ pafta oranlı, enine simetrik bir kompozisyona sahiptir. Rumi motifi çeşitlerinden kapalı form ve sade rumi motifi (Biol, 2001: 183), zemin ayırmada kullanılmıştır. Rumi motifi, pafta zemini ve dendanları boyamada altın tercih edilmiştir. Haricinde kalan zemin ise laciverttir. Sayfanın bütününde pençler beyaz, yapraklar altın ve uçları bordo renk foyalıdır (motifin uç kısmına koyu ton girilmiştir). Goncalar ise turuncu tonunda boyalıdır. Taç bölümünü sınırlayan, havalı çekilmiş lacivert dendanların üzerine yerleştirilen tığlar, dönem özelliklerini ve işçiliğini yansıtmaktadır. Cüzler ciltlenirken sayfa kenarlarının traşlandığını, serlevhada yer alan tığların kesilmesinden anlaşılmaktadır. Barok dönemi izlerini taşıyan, formları bozulmuş basit bitkisel motiflerden oluşan tığ kompozisyonları, bordo ve lacivert renklidir. Taç kısmı hariç üç kenarındaki altın bordür, sayfayı tamamlamaktadır. Sayfada taç bölümünde düşük ayarlı kızıl altın kullanılmış, sûre bilgilerinin yazıldığı zemin ve bordürde ise yeşil altın tercih edilmiştir (Şekil: 6, 6a).

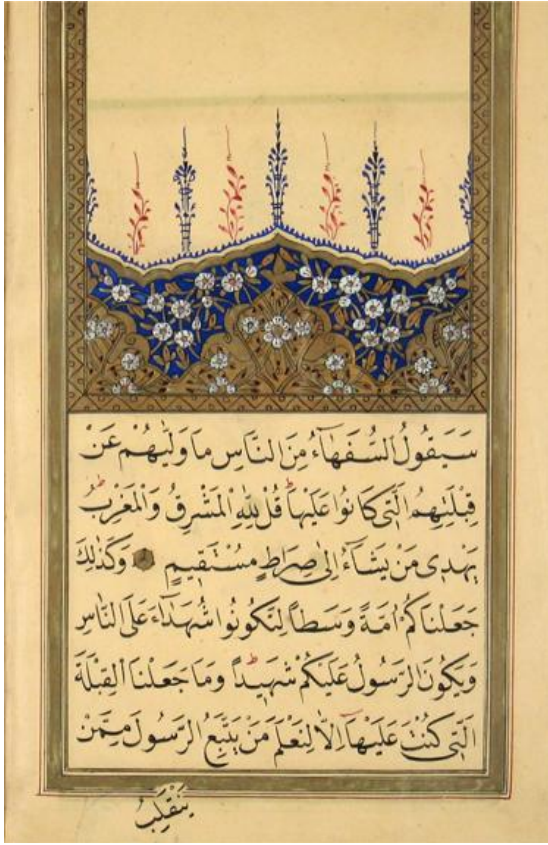

Şekil 6. 000717-1 envanter numaralı cüzün serlevha tezhibi (v. 1b, 2a)

Şekil 6a. 000717-1 envanter numaralı cüzün serlevha tezhibi desen çizimi (v. 1b)

Kur'an-ı Kerîm'de ister bir surenin başına denk gelsin, isterse devam eden sûre olsun her cüzün 1b varağında cüzbaşı tezhibi vardır. İncelenen cüzlerdeki cüzbaşı tezhipleri, iki çeşit desen tasarımına sahiptir. Birinci çeşit; 2. ile 14. cüz arasındaki cüzbaşı tezhipleri (on üç adet), Şekil: 6 ve 6a'da gösterilen serlevha tezhibinin taç bölümü ile; motif, desen tasarımı, renk ve işçilik bakımından benzerlik göstermektedir (Şekil: 7, 7a). Bu benzerlik; desen tasarımı, zemin ayırma motifi olarak ruminin kullanılması, zemin renkleri ve motiflerde görülmektedir. Ancak cüzler arasında uygulamada (işçilikte) farklılıklar görülmektedir. Taç bölümünü üç kenardan çevreleyen altın pervaz, aynı zamanda taç bölümünü yazı alanından da ayırmaktadır. Bu desenin kullanıldığı diğer cüzlerin cüzbaşı tezhiplerinin her birinde, altın veya pembe renkli pervazın üzerine zikzak şeklinde çeşitli çizgisel süslemeler yapılmıştır. Ayrıca tezhibi ve yazıyı üç kenardan saran bordürle, sayfa bezemesi tamamlanmıştır. Analiz edilen 11, 12 ve 13. cüzlerdeki cüzbaşı tezhiplerinde rumi motifi ile ayrılan paftanın iç zemin renginde, altın yerine kırık beyaz rengin kullanıldığı belirlenmiştir. Bezemelerde kırmızı ve yeşil altının her ikisi de kullanılmıştır. Kırmızı renkteki altının uygulandığı yüzeylerde, turuncuya dönen renk değişimleri dikkati çekmektedir. Bu durum altının oksitlenmeye başladığına ve içindeki bakır oranının yüksekliğine işaret etmektedir. Altının zemine daha sulu bir kıvamda uygulanması, altın zeminlerde kâğıt zeminin görülmesine sebep olmuştur.

Şekil 7. 000717-2 envanter numaralı cüzün cüzbaşı tezhibi (v. 1b)

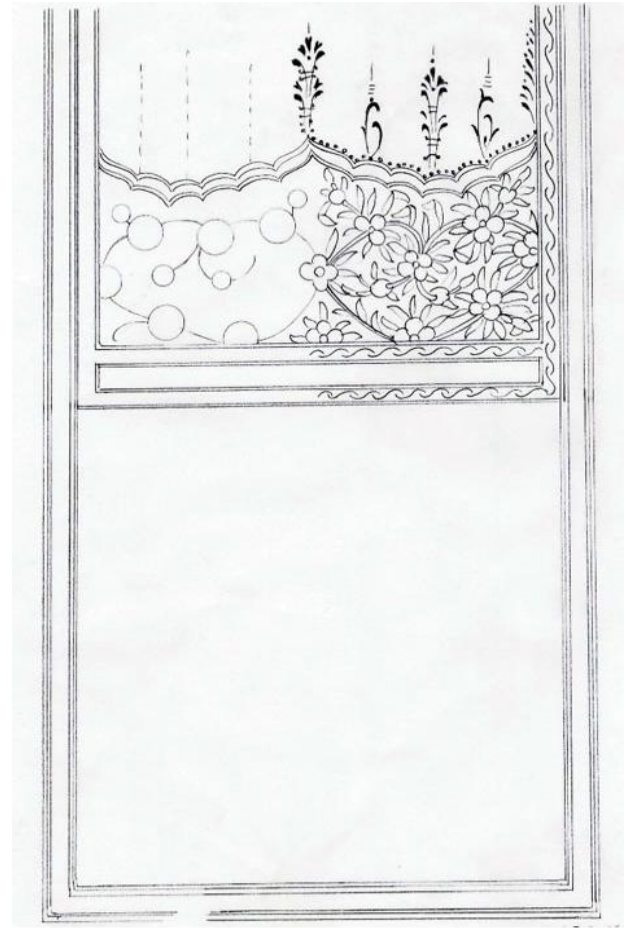

Şekil 7a. 000717-2 envanter numaralı cüzün cüzbaşı tezhibi desen çizimi, (v. 1b)

15. ile 30. cüzler arasındaki on altı adet cüze ait cüzbaşı tezhiplerinin, desen tasarımı ve renkleri birbiriyle aynıdır. Desen tasarımları, daha önce incelenen on üç adet cüzün cüzbaşı tezhibinden farklıdır. Tasarımda desen ½ oranlı ve simetrikdir. Penç ve yaprak motiflerinin daha iyi bir işçilikle uygulandığı görülmektedir. Pençler degrade (katlı boyama) tekniği ile pembe tonlarında boyalıdır. Açık yeşil renkli yaprakların uçları, koyu yeşil foyalıdır. Dallar yeşil, goncagüller ise koyu ton pembedir. Zeminde parlak, sarı renk altın, zemine yapıştırma tekniğiyle uygulanmıştır. Bezeme sırası ile ince kırmızı, kalın altın ve havalı ince lacivert dendanla sayfa tezhibi sınırlandırılmıştır. Cüzbaşı aynı zamanda İsrâ sûresinin başlangıcına da denk geldiği için surebaşı bölümü de sayfada görülmektedir. Sure bilgileri diğer surebaşlarında olduğu gibi beyaz üstübeç mürekkebiyle altın zemin üzerine yazılmıştır. Tığlar ise cüzlerde görülen diğer tığlarla aynı renk ve işçilikle, dönem karakterini yansıtmaktadır (Şekil: 8, 8a).

Şekil 8. 000717-15 envanter numaralı cüzün cüzbaşı tezhibi (v. 1b)

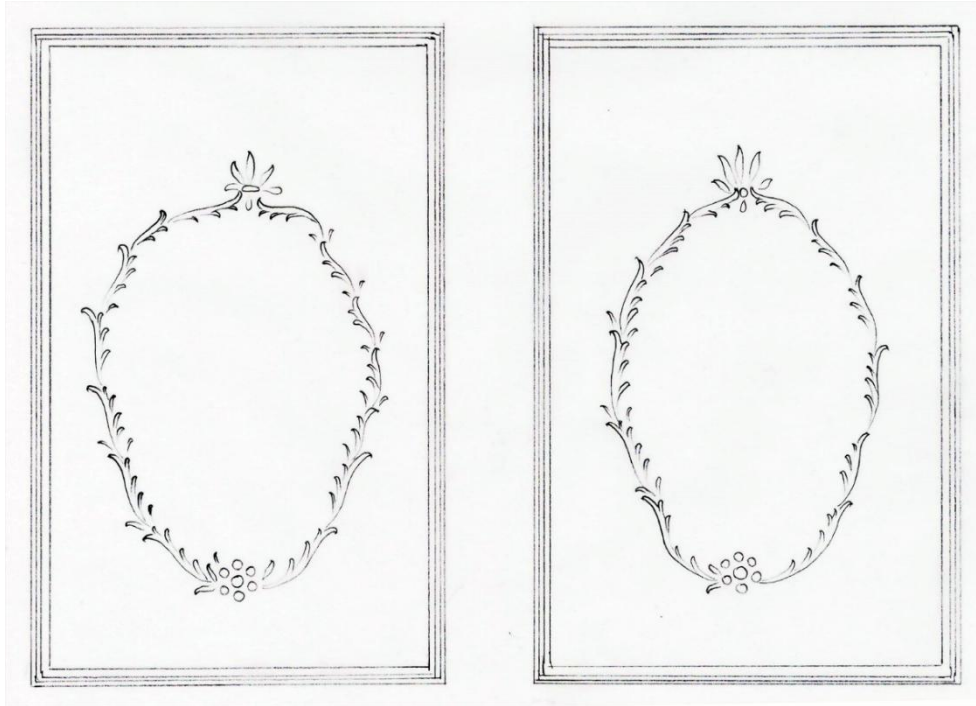
Şekil 8a. 000717-15 envanter numaralı cüzün cüzbaşı tezhibi desen çizimi (v. 1b)

Kur'an-ı Kerîm'de sûre adları ve bilgileri, yeşil altın zemin üzerine beyaz üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Surebaşlarında bezeme yapılmadığı sade bir tasarım kullanılmıştır. Âyet sonlarında helezoni adı verilen durak çeşidi kullanılmıştır. Duraklarda sıvama yeşil altının çevresine siyah tahrir çekilerek kırmızı veya mavi renkte dört nokta konulmuştur

Kur'an-ı Kerîm'de 30. cüzün 23b ve 24a varaklarında vakfiye ve ketebe sayfaları görülmektedir. Sayfalarda metinlerinin yazıldığı alan, yaprak motifleriyle sınırlandırılarak oval formda hazırlanmıştır (Şekil: 9, 9a). Sayfalarda ayrıca vakıf mühürleri de görülmektedir.

Şekil 9. 000717-30 envanter numaralı cüzün ketebe sayfası (v. 23b, 24a),

Şekil 9a. 000717-30 envanter numaralı cüzün ketebe sayfası desen çizimi (v. 23b, 24a)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde korunan 000717-(1-30) envanter numaralı otuz adet Kur'an-ı Kerim cüzlerinin tezyinatı incelenmiştir. Eser XIX. yüzyılda 1873-1874 yıllarında Tekfurdağı (Tekirdağ)'da yazıldığı, her cüzün son varağında belirtilmiştir. İnceleme sonucunda göze çarpan tespitlerden birisi, ilk yirmi beş cüz, hicrî 1289 tarihli iken son beş cüz hicri 1290 tarihlidir. Bu bilgi eserin iki yıl içerisinde hazırlanarak tamamlandığına işaret etmektedir.

İncelenen cüz ciltlerinin genel durumları iyi olmasına rağmen, cilt yüzeylerinde yıpranma (kazınma), şirazelerinde muhtemel kullanım kaynaklı bozulmalar mevcuttur. Eserlerin ciltleri,

klasik cilt üslubu şemasında, dönem motifleri kullanılarak, soğuk baskı cilt tekniği ile hazırlanmıştır. Çalışmada elde edilen önemli diğer bir tespit; analiz edilen 1, 2, 5, 6, 7, 8 ve 9. cüzlerin cilt bezemelerinde salbek içerisinde “Mustafa işi sene 13” ibaresinin bulunmasıdır. Bu durum ciltlerin Mustafa adında bir mücellid tarafından yapıldığına işaret ettiği düşünülmektedir. Yazıda geçen “sene 13” ibaresinin, “sene 1300” olarak yorumlanması durumunda, cüzlerin yazımının tamamlandığı 1290 tarihinden on yıl sonra ciltlendiği ortaya çıkmaktadır. İncelenen cüz ciltlerinin yirmi sekiz adedinde kullanılan stilize motiflerdeki bozulmalar dikkati çekmektedir. Rumi, bulut, hatayi ve yaprak motiflerinin, formlarında ve uygulamalarında klasik döneme göre değişimler açıkça görülmektedir. Ayrıca, dönem olarak rağbet gören natüralist çiçek resimlerinden laleye benzetilen çiçek, köşebentlere yerleştirilmiştir. Yarı stilize bitki motifleri ise 3 ve 4. cilt bezemelerinde şemse ve köşebentlerde karşımıza çıkmaktadır.

Eserler tezhip sanatı açısından değerlendirmeye alındığında; bir adet serlevha tezhibi, yirmi dokuz adet cüzbaşı tezhibi ve ketebe sayfasında tezyinatın olduğu görülmüştür. Süslemede kullanılan motifler ve desen tasarımı, klasik dönem üslubunun devamı niteliğindedir. Ancak motif formları ve işçilikteki değişimin yanı sıra bozulmalar da hemen göze çarpmaktadır. Birinci cüzün 1b-2a varaklarında yer alan serlevha, tasarım, motif ve işçilik bakımından XIX. yüzyıl özelliklerini yansıtmaktadır. Sayfada dış pervaz kullanılmamış, iç pervaz zeminine herhangi bir bezeme yapılmadan bırakılarak sayfa tamamlanmıştır. Penç motifi, meşime noktaları daha iri, dilimler ise neredeyse kaybolmuş bir daire görünümündedir. Yaprak motifi, irili ufaklı tasarım kaygısı taşımadan sadece zemini dolduran bir eleman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Düzgün helezoni hat kaybolmuş, onun yerine motifler daha ziyade, serbest yerleştirilmiş gibi durmaktadır. Simetride de bozulmalar mevcuttur. Çalışmada elde edilen diğer bir tespit; 2-13. cüzler ile son 16 cüzün cüzbaşı tezhiplerinin, desen tasarımının farklı olmasının yanı sıra işçiliğinde de farklılık olduğu düşünülmektedir. Bu durum eserlerin cüzbaşı tezhiplerinin farklı kişiler tarafından yapılmış olabileceği anlamına gelmektedir.

Çalışmada ele alınan Kur’an cüzleri; yapıldıkları dönem olan XIX. yüzyılın süsleme özelliklerini ve sanat anlayışını yansıtmaktadır. Devletin ekonomik refah seviyesi bu dönemde yapılan sanat eserlerine de yansımıştır. Bu yansıma; altın kullanımının kısıtlanması, altına bakır ve gümüş katılma oranının yükseltilerek daha düşük kalite altının kullanılması, eserlerde tezyin edilen bölümlerin azalması, işçilik maliyetinin düşürülmesi, malzeme kalitesi olarak sıralanabilir. Dolayısıyla el yazması eserlerin incelenmesi, döneminin sanat anlayışının, sosyal, kültürel ve ekonomik yapının anlaşılmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Kültür tarihimizin önemli somut verilerinden olan yazma eserlerin ve bu eserler üzerine işlenmiş süslemelerin yok olmasının önüne geçmek için öncelikle koruma altına alınıp saklanması ve geleceğimize intikal ettirilmesi büyük önem arz etmektedir. Fakat yazma eser bakımından önemli bir birikime sahip ülkemizin bu birikiminin korunması noktasında yeterli seviyede olduğu söylenemez. Birçok yazma eser uygunsuz koşullarda saklanmakta ve çeşitli zarar verici durumla karşı karşıya kalmaktadır. Elbette ki bu durum sanat tarihimize ait önemli bilgileri ve sırları barındıran yazma eserlerin, sırları ve bilgileri ile birlikte yok olmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple yazma eserlerdeki bozulma ve tahribatlar ileri boyutlara ulaşmadan, tezyini alanlarının yalnızca fotoğrafla değil çizimlerle de belgelenip kayıt altına alınması büyük önem arz etmektedir. Bu noktada desenin analiz edilerek çiziminin yapılması ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü desen ve desendeki önemli detaylar çizimle daha anlaşılır hale gelir. Yazma eser incelemesinde desen analiz edilirken yapılan çizim özgün desene birebir bağlı kalmalı, motiflerde düzeltme ve kompozisyonda değişikliğe gidilmemeli, her detay olduğu gibi çizilmelidir. Desendeki paftalama elemanları, bitkisel, hayvansal, tabiata ait ya da hayali motiflerin kompozisyonda üstlendikleri görev çizimlerle kolay anlaşılabilir bir görünüme kavuşturulmalıdır. Özel koleksiyon, müze ve

**Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi'nde Korunan 000717-(1-30) Envanter Numaralı Kur'an-I Kerim
Cüzlerinin Tezyinat Açısından İncelenmesi**

kütüphanelerde korunan el yazması eserlerin araştırılıp, incelenerek elde edilen bilgi ve bulguların, bilim ve sanat dünyasına doğru bir şekilde sunulması ve beraberinde kültür tarihimizin kayıt altına alınması ayrı bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, H. (1992). Anadolu Selçuklu Tezhip Sanatı ve Osmanlı (Klasik Dönem) Tezhip Sanatının Mukayesesi. (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aritan, A. S. (1993). Ciltçilik. *İslam Ansiklopedisi VII*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bilgen, M., Dilber, M. ve Öztürk, M. (2017). Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bazı El Yazması Eserlerin Cilt Süslemeleri. *Uluslararası Taşköprü Pompeipolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu*, Taşköprü, Kastamonu. 2271-2283. 10.10.2019 tarihinde <https://yadi.sk/d/soS-JxsS3RMM6v> adresinden erişildi.
- Birişik, A. (2002). Kur'an. *İslam Ansiklopedisi*. C. 26, s. 383-388. Ankara: TDV Yayınları.
- Biol, İ. A. (2009). *Türk tezyini sanatlarında desen tasarımı çizim tekniği ve çeşitleri*. İstanbul: Kubbealtı yayınları.
- Biol, İ. A. ve Derman, Ç. (2001). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Derman, Ç. (2010). Tarihimizde Mushafların Bezenmesi, *Diyanet İlmî Dergi*, 46 (4) s. 137-144. Ankara: TDV Yayınları.
- Derman, U. (1967). Eski Mürekkepçiliğimiz. *İslam Düşüncesi*, 1 (1) s. 105.
- Derman, U. (1968). Kâğıda Dair, *İslam Düşüncesi*, 2 (5) s. 339-340.
- Didinal, T. (1990). Bir Süsleme Sanatı Osmanlı Tezhipleri. *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, 8.
- Duran, G. (2012). Tezhip. *İslam Ansiklopedisi*. 41, s. 63-65. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ersoy, A. (1988). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Akyayınlar.
- Mahir, B. (1992). Topkapı Saray Kütüphanesi Kur'an Koleksiyonu. *Türkiyemiz, Kültür ve Sanat Dergisi*, İstanbul, 22 (67), 16-27.
- Özen, M. E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: Basım atölyesi.
- Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Serin, M. (2003). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Mas matbaacılık.
- Tanımdı, Z. (2015). Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı, s.243-282. *Hat ve Tezhip Sanatı*. Ed. Ali Rıza Özcan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taşkale, F. (1994). Tezhip Sanatının Kullanım Alanları (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taviloğlu, N. (1994). XVI. Yüzyıl Osmanlı Kur'an'larının Sayfa Düzenlemesi (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, B. B. (2008). Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Tezhip Sanatı (1789-1922) (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Ünver, N. (2006). *60. Yılında Milli Kütüphane*, Ankara: Milli Kütüphane Yayınları.